

tuşmaları ve Tekfir", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları V*, İstanbul 2003, s. 296-301; Usha Sanyal, *Ahmad Rıza Khan Barelwi in the Path of the Prophet*, Oxford 2006; Zuhur Ahmed Azhar, "Birelvi", *UDMİ*, IV, 485-487.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

RİZÂ-yi HEREVÎ

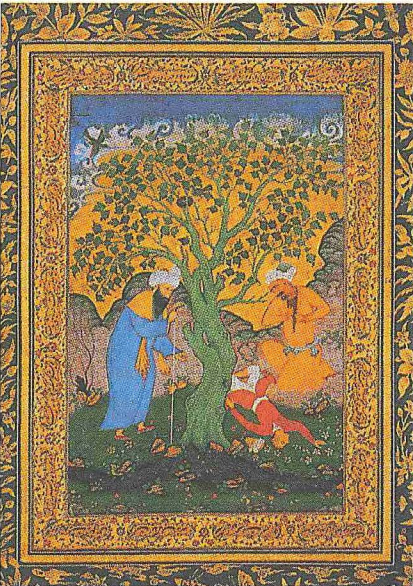
(رضای هروی)

(ö. 1019/1610'dan sonra)

İran-Hint minyatür sanatçısı.

Nisbesine göre Safevî yönetimindeki Herat'tan veya daha zayıf bir ihtimale Meşhed'den Allahâbâd'a gitmiş ve Bâbürlü şehzadesi Selîm (Cihangir [1605-1627]) tarafından saray ressamlığına tayin edilmiştir (*The Tuzuk-i Jahângiri*, II, 20). Hint üslûbunda yapılmış Âgâ Rızâ, Âgâ Rızâ Cihangîrî, Âgâ Muhammed Rızâ ve Muhammed Rızâ atıf imzalı tasvirlerin ona ait olduğu düşünülmektedir. Bu tür imzalı resimlerin bir grubunu portreler teşkil eder. Bunlar ayakta duran erkek figürleridir (Amina Okada, rs. 114-116). Yüzlerinin koyu renkte boyanmasıyla ve giyimleriyle kültürel kimlik farklılıkları belirtilen, zarif bir çizim tekniğiyle yapılmış bu portreler, Horasanlı Safevî minyatürçüsü Muhammedî'nin üslûbundan izler taşımaktadır (Robinson, XXX [1992], s. 19-29, plan IV-X). İkinci grup

Rızâ-yi Herevî'nin bir çocuğun ağaçtan düşmesini gösteren minyatürü (Metropolitan Museum of Art, New York, 55.121.10, vr. 20*)

resimler 1019 (1610) yılında istinsah edilen *Envâr-ı Süheyli'ye* atırdır (Titley, s. 62-63). Eserin otuz altı minyatüründen beşindeki imzalar Padişah Selîm Muhammed Rızâ (vr. 21^a), Selîm Muhammed Rızâ (vr. 36^a), Âgâ Rızâ (vr. 40^b, 131^b) ve Sultan Selîm Şah Cihangîr Muhammed Rızâ (vr. 54^b) şeklindedir. Bu imzalardan resim çerçevesinin dışında yer alan ikisinin atıf imzalar (vr. 40^b, 131^b), diğerlerinin özgün imzalar olduğu sanılmaktadır. Bu resimlere, 1550-1570 Safevî döneminde Kazvin veya Horasan'da hazırlanan eserlerin üslûp özelliklerinden bazı unsurların ulaştığı görülür (Amina Okada, rs. 117). Rızâ'nın imzalı eserleri arasında yer alan kalabalık kompozisyonlu albüm resimlerinde bu unsurlar daha fazla açığa çıkar. Gösterişli saray mimarisi, arka plandaki tabiat manzaraları, tahtların ihtişamı ve insanların zarafeti, Rızâ'nın XVI. yüzyıl ortalarındaki Safevî üslûbunu Hindistan saray nakkaşânesine taşıyan üstatlardan biri olduğunu kanıtlamaktadır (Wilkinson v.d.ğr., plan CIV). Diğer taraftan Rızâ, resimlerine göç ettiği çevrenin üslûbunu aktarırken figür betimlemelerinde kültürel kimlik belirtilerini göstermeye önem verdiği gibi bazı mimari öğelerin ayrıntılarında da yöresel özellikleri kullanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cihangir, *The Tuzuk-i Jahângiri: Memoir of Jahângir* (trc. A. Rogers, ed. H. Beveridge), London 1914, II, 20; J. V. S. Wilkinson, *The Lights of Canopus: Anvâr-i Suhailî*, London 1929; a.mlf. v.d.ğr., *Persian Miniature Painting*, New York 1971, plan CIV; N. M. Titley, *Miniatures from Persian Manuscripts*, London 1977, s. 62-63; Amina Okada, *Imperial Mughal Painters* (trc. D. Dusingberre), Paris 1992, rs.114-116, 117; B. W. Robinson, "Muhammedî and The Khurâsân Style", *Iran*, XXX, London 1992, s. 19-29, plan IV-X; P. P. Soucek, "Âqâ Rezâ Heravi", *Elr.*, II, 180-182.

ZEREN TANINDI

RİZÂ KULI HAN

(رضا قلی خان)

Rızâ Kuli Hân b. Muhammed Hâdî
b. İsmâîl Kemâl-i Taberistânî
(ö. 1288/1871)

İranlı şair, edebiyat tarihçisi
ve devlet adamı.

1215 (1800) yılında Tahran'da doğdu. Mensupları arasında XIV. yüzyılın ünlü şairi Kemâl-i Hucendî'nin de bulunduğu tanınmış bir ailedendir. Dedesi Damgan bölgesinde bir aşiret reisi, babası Çaçar sarayında yüksek rütbeli bir görevli idi. İki yaşında babasını, bir süre sonra annesini kaybetti. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını

Şiraz'da üvey babası Muhammed Mehdi Han'ın yanında geçirdi. Tahsilini bitirdikten sonra Fars genel valisinin hizmetine girdi ve yükselmesinde valinin büyük etkisi oldu. İlk şiirlerinde "Çâker" mahlasını kullandı, ardından "Hidâyet" mahlasını benimsedi. Feth Ali Şah 1829'da Şiraz'a geldiğinde huzuruna çıkarak onun için yazdığı bir kaside ile diğer bazı şiirlerini sundu. Şah kendisine han unvanı vererek onu sarayına emîr-ü ş-şuarâ yaptı; ancak Rızâ Kuli o sırada ağır bir hastalığa yakalandığından Tahran'a gidemedi. Ardından Muhammed Şah ve Nâsîrüddin Şah tarafından şehzadelerin eğitimiyle görevlendirildi ve o dönemlerde taşıdığı "Lalabaşı" unvanıyla tanındı. Bir ara istifa edip uzlete çekildiyse de 1851 yılında Nâsîrüddin Şah onu tekrar hizmete çağırıp Hârizm'e elçi olarak gönderdi. Bu görevden sonra Marif vekili yardımcılığına ve yeni kurulan dârülfünûn reisliğine getirildi. Ardından Azerbaycan valisi veliaht Muzafferüddin Mirza'nın lalabaşısı sıfatıyla Tebriz'e gitti. Şefkati, güzel ahlâkı ve nüktedan kişiliğiyle tanınan Rızâ Kuli, Muzafferüddin Mirza on sekiz yaşını doldurduğunda tekrar Tahran'a döndü ve kısa bir inzivânın ardından 29 Haziran 1871 tarihinde orada vefat etti. Rızâ Kuli Han eğitim, öğretim ve idarî hizmetleri yanında İhlanlılar devrinde sonra İran'ın yetiştirdiği en orijinal, en velûd şair ve ilim adamı kabul edilebilir.

Eserleri. 1. *Ravzatü's-şafâ-yi Nâşîrî*. Mîrhând'ın *Ravzatü's-şafâ* adlı eserini 1853 yılına kadar getiren, çoğu neşredilmemiş kaynaklarla resmî belgelere dayanan 60.000 beyitlik bir eserdir; sadece siyasi hadiselerle değil coğrafyaya, edebiyata ve sanata dair pek çok bilgiyi ihtiva eder (I-III, Tahran 1270-1274/1853-1857). 2. *Mecma'u'l-fuşahâ*. Ebû'l-Abbâs-i Merzevî'den (ö. X. yüzyılın başları) 1284 (1867-68) yılına kadar şairlerin biyografisini ve şiirlerinden örnekleri içeren eser İran şiir tarihinin ana kaynaklarından biridir. Bir mu-

Rızâ Kuli Han
Veliaht
Muzafferüddin
Mirza ile

kaddime, Nâsîrüddin Şah'a, diğer şair sul-
tan ve şehzadelerle Farsça yazan şairlere
yer verilen dört bölümden meydana gel-
miştir. 1288'de (1871) tamamlanmış olup
telifi mukaddimedede belirtildiği üzere otuz
yıl sürmüştür. Kitabın yazımında Avfî'nin
Lübâbü'l-elbâb'i ile Takıyyüddin Muham-
med Evhadî'nin '*Arafâtü'l-âşîkin*'i baş-
ta olmak üzere otuz üç tezkire, sefine ve
şîir mecmuasından faydalanılmıştır. İlk de-
fa müellifin oğlu Ali Kuli Han tarafından
Mirza Âgâ Kamreî'nin nesa'lik hattıyla taş
baskısı yapılan *Mecma'u'l-fuşahâ*' (Tah-
ran 1295) daha sonra Müzâhîr Musaffâ ta-
rafından neşredilmiştir (I-III, Tahran 1334-
1341 hş.; 1382 hş.). 3. *Ferheng-i Encü-
men-ârâ-yi Nâsîrî*. Bir mukaddimededen
sonra çeşitli lugatlardan derlenmiş ke-
limelerden ve eski şairlerden seçilmiş ör-
nek beyitlerden oluşmaktadır (Tahran 1338
hş.). 4. *Riyâzü'l-ârifîn*. 1260 (1844) yılı-
nda yazılıp Kaçar Muhammed Şah'a takdim
edilen eser Farsça yazan 354 mutasavvîf
şair ve filozofun biyografisini içerir. Bir
mukaddime ile dört bölümden oluşan ki-
tabın telifinde *Tezkiretü'l-evliyâ*, *Mecâ-
lisü'n-nefâ'is*, *Nefehâtü'l-üns*, *Tezkire-i
Devletşâh* gibi kaynaklardan yararlanıl-
mıştır. Müellifin torunu Mehdi Kuli'nin mu-
kaddimesiyle basılan eseri (Tahran 1305)
daha sonra Mihr Ali Gürgânî neşretmiştir
(Tahran 1344 hş.). 5. *Sefâretnâme-i Hâ-
rîzm* (Bulak 1292). Charles Henri Auguste
Schefer tarafından Fransızca'ya tercüme
edilmiştir (I-II, Paris 1876-1879). 6. *Dîvân*.
30.000 beyit olup gazel ve kasidelerden
meydana gelmiştir (British Museum, bk.
Rieu, *Supplement*, s. 365). Rıza Kuli Han'ın
bunlardan başka *Gülistân-ı İrem* (Tahran
1270), *Mezâhirü'l-envâr* (Tebriz 1280),
Fihrisü't-tevârîh (Tebriz 1280), *Ecmelü't-
tevârîh* (Tebriz 1283), *Risâle-i Medâricü'l-
belâga* (Tahran 2004), *Riyâzü'l-muhib-
bîn*, *Miftâhu'l-künûz*, *Le'tâ'ifü'l-ma'ârif*,
Envârü'l-vilâye, *Bahrü'l-hakâyık*, *Enî-
sü'l-âşîkin*, *Hürrem-bihîşt*, *Hidâyetnâme*
ve *Menhecü'l-hidâye* adlı eserleri
bulunmaktadır (eserlerin bir listesi için
bk. *Mecma'u'l-fuşahâ*², neşredenin girişi,
I, 35-39). Ayrıca *Dîvân-ı Nâsîr-ı Hüsrev*
(Tebriz 1280), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin
Dîvân-ı Şems-i Tebrizî'sinden yap-
tığı seçmelerden oluşan *Dîvân-ı Şemsü'l-
hakâ'ik* (Tebriz 1280), *Dîvân-ı Menûçih-
rî* (Tahran 1282, 1285, 1295 hş.) ve *Qâbûs-
nâme* (Tahran 1285) gibi eserlerin neşrini
gerçekleştirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Rıza Kuli Han Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzü'l-ârifîn*,
Tahran 1316 hş., Mukaddime; a.m.f., *Mecma'u'l-*

*fuşahâ*² (nşr. Müzâhîr Musaffâ), Tahran 1382 hş.,
neşredenin girişi, I, 35-39; C. Rieu, *Supplement
to the Catalogue of the Persian Manuscripts in
the British Museum*, London 1895, s. 227-228,
365; Browne, *LHP*, IV, tür.yer.; Storey, *Persian Li-
terature*, I, 151-152, 224, 239, 342-343, 906-
913; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-cogrâfiyyi'l-
Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire
1963, II, 546; Abbas İkbâl-i Âştîyânî, *Târîh-i Mu-
faşşal-ı İrân* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1346
hş., s. 754-800; Rypka, *HIL*, s. 340-341; Ahmed
Gülçîn-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, Tahran
1348 hş./1969, I, 666-671; Yahyâ Aryanpûr, *Ez
Şabâ tâ Nimâ*, Tahran 1350 hş./1971, I, 261-264;
Bânû Nusret Tecrübekâr, *Sebk-i Şî'r der 'Aşr-i
Kâcârîyye*, Tahran 1350, s. 109-113; Rızâzâde-i
Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1352 hş.,
s. 612-613, 618-619, 631; Yûsuf Muğisüssaltana,
*Nâme-hâ-yi Yûsuf Muğîşû's-saltana: 1320-
1334 h.* (nşr. Ma'sûme Mâfî), Tahran 1362, s.
312; *Persian Literature* (ed. Ehsan Yarshater),
New York 1988, s. 325-327; Bahâr, *Sebkşînâsî*,
Tahran 1370 hş., III, 367-370; S. J. A. Churchill,
"A Modern Contributor to Persian Literature: Rî-
za Kuli Khan [Rypka, 339] and His Work", *JRAS*,
new series, XVIII (1886), s. 196-206; H. Massé,
"Rîdâ Kuli Khân", *EL²* (Ing.), VIII, 510-511; R. Afî-
fi, "Anjomanârâ", *Elr.*, II, 95-96; P. E. Losensky,
"Hedayat", a.e., XII, 119-121.

A. NACİ TOKMAK

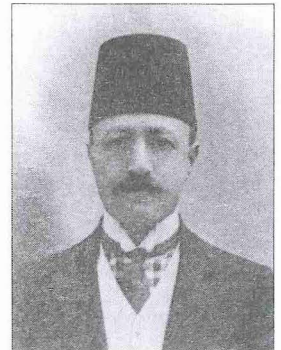
RIZA NUR (1879-1942)

Hekim, siyaset adamı
ve yazar.

Sinop'ta doğdu. İmamoğlu diye bilinen
bir aileden kunduracı Mahmud Zeki Efen-
dî'nin oğludur. İlk öğrenimini burada yap-
tı, rüşdiye tahsilinden sonra İstanbul'a git-
ti. Soğukçeşme Rüşdiyesi'ne yazıldı ve on
altı yaşında burayı bitirdi. Aynı yıl Tıbbiye
İdâdisi'ne girdi ve Askerî Tıbbiye'den yüz-
başı doktor olarak mezun oldu (1901). Al-
man hekimlerin idaresinde bulunan Gül-
hane Hastahanesi'nde ihtisas yaptı. Bu sı-
rada Fransızca bilgisini geliştirdi. İleride
soyadı olan "Nur" mahlasını burada asis-
tanken aldı. Mezuniyet tezi olarak hazırla-
dığı *Fenn-i Hitan* adlı eserinin basılma-
sıyla (1905) tanındı, bu eseri daha sonra
Almanca'ya çevrildi. 1907'de cerrahî pro-
fesörü, 1908'de binbaşı oldu. Askerî Tıb-
biye öğrencisiyken avukat Bahâ ve Man-
yasîzâde Refik beylerin rehberliğiyle İtti-
hat ve Terakkî Cemiyeti'ne girdi. II. Meş-
rutiyet'in ardından 4 Şubat 1909'da yapı-
lan seçimlerde Sinop'tan milletvekili seçil-
di. Ancak bir müddet sonra uyum sağla-
yamadığı İttihat ve Terakkî'den istifa edin-
ce kürsüsü lağvedilerek profesörlükten çı-
karıldı ve rütbesi kolağalığa indirildi. Bu-
nun üzerine Prens Sabahaddin'in fikirle-

ri etrafında toplananların kurduğu Ahrar
Fırkası'na katıldı. Ardından Hürriyet ve İti-
lâf Fırkası'nın kurulması için çalıştı. 1912
seçimlerinden sonra bu fırkadan da ayrıldı,
Prens Sabahaddin taraftarlarıyla birlikte
İttihat ve Terakkî'ye karşı siyasi faaliyet-
lerde bulundu. 23 Ocak 1913'teki Bâbüli
Baskını neticesinde İttihatçılar'ın iktidarı
ele geçirmesi üzerine tıp tahsili bahane-
siyle yurt dışına sürüldü. Önce Köstence'-
ye gitti, ardından Cenevre'ye geçti ve bu-
rada bir hastahanenin cerrahî kısmında
çalıştı. Arkadaşlarının davetiyle gittiği Ni-
ce'te eski Serasker Şükrü Paşa'nın kızı İf-
fet Hanım'la evlendi. Kısa bir süre Paris'te
kaldı, oradan Mısır'a geçti.

Mondros Mütarekesi'nden sonra İstan-
bul'a dönerek son Osmanlı Meclis-i Meb'û-
sanı'na Sinop mebusu olarak girdi. Mec-
lis dağıtılınca Ankara'da toplanan Büyük
Millet Meclisi'ne katıldı. Millî Mücadele hü-
kûmetlerinde Maarif (1920-1921), Sıhhi-
ye ve Muâvenet-i İctimâiyye vekili sıfatıyla
bulundu, bir süre Hariciye Nezâreti'ne
vekâlet etti. 1921'de fevkalâde murahhas
sıfatıyla Moskova'ya gitti. Burada Afganis-
tan ile imzalanan antlaşmanın metnini ka-
leme aldı. 5 Ağustos 1921'de yasalaşan ve
Mustafa Kemal'e geçici bir süre için ge-
niş yetkiler tanıyan Başkumandanlık Ka-
nunu tasarısı meclise Rıza Nur ve arka-
daşları tarafından verildi. Sakarya Meydan
Muharebesi esnasında doktor olarak gö-
rev yaptı. 1 Kasım 1922 tarihinde saltana-
tı kaldıran kanunun metnini kaleme aldı.
Lozan Konferansı'na ikinci delege sıfatıyla
katıldı. 1923'te yapılan seçimlerde yine
Sinop'tan milletvekili oldu. Ancak bu dö-
nemde kendini daha çok yazı hayatına
verdi, on iki cilt tutan *Türk Tarih'i*ni yazdı.
Sinop'ta bir kütüphane kurarak gelir kay-
nakları ile birlikte Maarif Vekâleti'ne vak-
fetti. "Türklüğü yükseltmek için" kurduğu
bu vakfa 4000 kitap bağışladı. Ayrıca ölü-
münden sonra mütevelliliğe getirilecek ki-
şinin anne ve baba tarafından iki göbek
atalarının Türk olmasını şart koştu. Mus-

Rıza Nur